

XXXVII. A TÖRÖKÖK KIÜZETÉSE.

A tizenhatéves háború. Arad visszafoglalása 1685-ben. Elhagyott várát a török újra megszállja. Thököly Aradban. Lippát ismételten beveszik a keresztények és a mohammedánok. Veterani elfoglalja Fenőt, II. Musztafa lerontatja Lippát. Aradvármegye fölszabadul a török-uralom alól.

Arad- és Zarándvármegyék váraiban alig volt török őrség 1683. óta, midőn kitört a török-német tizenhatéves háború; Apafy fejedelemnek is Kara Musztafa nagyvezírhez kellett csatlakoznia. Kara Musztafát azonban elverte Bécs alól a kereszténység hősisége s Apafy még a párkányi újabb veszteség előtt elvált tőle, hogy Lippán át Erdélybe vezesse vissza hadait. Október 27.-én már a mai Arad-Szent-Mártonban táborozott, hová Gyula-Varsándról, Székudvarról, Szent-Királyról és Újfaluból árpát, kenyeret, abrakot, szénát, fát, juhot, — Ölyvedről pedig még kalácsot is kapott éhező serege ellátására. Másnap Nyéken (Szent-Anna mellett), harmadnap Pálülésén táborozott Apafy; de novemberben mégsem Lippa, hanem Jenő felé ment be Erdélybe¹⁾. A töröktől a következő esztendőben sem volt nyugta. Oszmán, Szejdzáde jenei műhafiz kethudája, már 1684. márcz. 24. értesítette »nagyságos királybarátját és régi jóakaróját«, hogy a padisáh, némely fontos ügyben, Ali agát küldi hozzá²⁾. Apafy azonban otthon maradt s nem hogy támogatta volna Thökölyt, hanem meg is nótáztatta s 1685. márcz. 17. zarándmegyei ingó- és ingatlan-jóságait is elkoboztatni rendelte³⁾; a váradi basa pedig okt. 8. elfogatta s még azon éjjel Jenő, onnan pedig Nándorfejérvár felé küldte tovább a kurucz királyt⁴⁾.

Nándorfejérvárt egy hónapja ült már szomorú fogságban Thököly Imre, mikor 1685. nov. 9.-én híret vette, hogy a labanczok elfoglalták Szarvas várát s hogy haddal mennek az alföldnek török kézben levő többi palánkjára. Elégedetten hallotta, mint izenget Ibrahim szerdárna a budai basa, miért vetette fogságba őt, mikor »bár több Thököly is volna mostan!« November 23.-án még kapott némi vigasztalást. Egyik bejárója, *Palatics*, kit Várad és Debreczen felé 12.-én indított útnak, azt izente

¹⁾ A Teleky-Itárból. Békésm. tört. évk. VIII. 142—4. *Zsilinszky M.* közlése. —

²⁾ *Törökm. Tört. Eml.* VIII. 407. — ³⁾ *Századok*, 1869. 211. — ⁴⁾ *Törökm. Tört. Eml.* IX. 103.

egy bosztandsítól, ki azonban csak Jenőig kíserte el, hogy — Jenőben halott hírek szerint — Thököly várainak még nincs bajuk s hogy őt magát, Palaticsot, Jenőből gyalog kísérik Váradra. Estefelé a fejedelem maga is fölkereste a bosztandsi basát, ki minden jóval s azzal bízta, hogy rövid időn jóvá teszik a váradi basa hirtelenkedését; a szerdár Arad felé már beküldte a sophiai basát, s ennek előhadát a deréksereggel s Thökölyvel együtt csakhamar maga is követi.

Pénteki örömét azonban csakhamar feledtette a hétfői szomorú hír. Akkor, 26.-án tudta meg feleségének még nov. 5.-én írt leveléből, hogy elpártolt tőle Géczy István, el Petneházy Dávid, — labanczok lettek a Várad vidékén hagyott kuruczok, elesett Kassa, Regécz, Szádvára és Szatmár. »De legyen mindezekért áldott Istennek az ő szent neve! — Ezt a napot nagy keserűségben, étlen-itlan töltöttem« — írta a rab király.

Hütlenségről, szőszegésről vádolta vitézeit; pedig miatta tették, a mit tettek. *Petneházy* Dávid, kinek egyik őse, István, olyan nevezetes szerepet játszott Arad történetében, 1672-ben, nóta szerint, megfogadta, hogy

»Teljes Szentháromság, az egy élő Isten
Minden próbáimban engem úgy segítsen:
Nem lakom némettel soha is egy helyben, —
Inkább társaimmal maradok fegyverben!«

S a hogy Várad alatt táborozó huszárjaival értesült, mily hűtelenül fogta el Thökölyt a váradi basa, menten elszánta magát, hogy bosszút áll a törökön. Izent Carafának, hogy ha *es ellen* vezetik őket, mindnyájan meghódolnak Lipót királynak. — Carafa törte magát, hogy valami mást ne gondoljanak a kurucz vitézek. Eléjük vonult és személyesen fogadta Petrőczy, Petneházy, Szőcs és mások esküjét. Szolnokot, Szarvast csakhamar be is vették a nekibúsult új labanczok s december 11.-én azzal a hírrel jött Nándorfejérvárra egy váradi török, hogy Szarvas alól *Arad* fölverésére indult útnak néhány ezer német és magyar.

Arad megtámadtatásának hírének még aznap megerősítette a többi tudósítás; s arról is csakhamar értesült Thököly, hogy a labanczok rohammal vették be a várat. A dolog — a mennyire az egymásnak ellenmondó adatokból kivehetjük — úgy történt, hogy *Mercy* Claudius Florimund gróf és *Heisler* Donát császári vezérek 2000 német lovassal s néhány drago nyossal, valamint Petneházy 3000 magyar lovassal értesülvén, hogy a törökök Temesvár felől nagyobb mennyiségű élelmi és hadiszert akarnak bevinni az ostromtól féltett Gyulára és Váradra, Heisler hamarjában maga mellé vette *Czobor* Ádámot 500-ad magával s talán *Petrőczyt* is és mintegy 6000 emberrel fogta üzöbe a nehezen mozgó s jóval kisebb török csapatot. Temesvár majdnem egy délkör alatt fekszik Gyulával, a podgyász kíséretének első célpontjával s ugyanezen délkör alatt, a két vár

közt úgy szólván középütt állott Arad vára. Szarvas megszállása után tehát a labanczoknak föltétlenül délkelet felé s így a Csanádban és Aradban elszórt kisebb várak ellen kellett indulniok, hogy a nevezetes összekötő vonalat, melynek Gyuláról Szolnok, vagyis északnyugat felé ágazó részét már úgyis elfoglalták, a Gyuláról éjszakkélet, azaz Várad irányában menő szakaszon se hagyják az ellenség kezeiben. Ezt pedig a siker legtöbb reményével ez útvonal kulcsánál, a Maros egyik részénél, Aradnál kísérelhették meg.

Meg is kísérelték.

Deczember 10.-én, az ádvent második vasárnapját követő hétfőn, valóban éppen Arad vára alatt találkozott egymással a két sereg. Csakis a sophiai basa vezetése alatt megérkezett 1500 szpáhiban és testőrben bízhatott Arad gyöngye palánkjá, melyet csupán 500 janicsár őrzött. A mezei törökök hitték, hogy a vár ágyúinak fedezete alatt s talán az őrség kirohanásának segítségével idején bevonúlhatnak a várba. Mikor azonban a magyarok megpillantották a szpáhikat, rögtön reájok támadtak, mire a kúraszírok és dragonyosok is csatlakoztak hozzájuk. A janicsárok a szpáhik befogadása s az élelmi szerek megmentése végett azonnal felnyitották a vár kapuját, melyhez a Maroson keresztül hosszú fahíd vezetett. A labanczok azonban mindenütt sarkukban voltak s a még rendes körülmények közt is könnyen összetorlódó kocsisor, valamint a labanczok örökös vagdalkozása a szűk hídon nagy veszélybe sodorta a törököket. S ekkor még olyasmi is történt, mire a sophiai basa legkevésbé sem számolt.

Az aradi várban lakó ráczok ugyanis, annyi rossz hír után maguk sem bizván többé a mozlimek szerencse-csillagában, a magyarokkal versenyt vágták, ölték eddigi uraikat. Másfelől a szpáhik úgy szólván hátukon hozták be a keresztényeket s így két tűz közé szorúlva, a várnak a tulsó oldalon még nyitva álló kapuján ügyekeztek menekülni. Maga a sophiai basa is sebekkel borítva futott el¹⁾. Összesen 900, vagy ezer török esett el s 200, sőt, más tudósítás szerint, 500 jutott fogságba a nőkön és gyermekeken kívül²⁾. Elfoglalták a gazdag élelmi tárházat, melyből jól ellátták magukat, s 4 álló napon át nyugodtan zsákmányoltak Arad városában, hol arany- és ezüstkincsek, szörmék, szép ruhák és lovak estek kezeik közé, sőt a Thököly-fölkelésre vonatkozó iratokat is találtak. A keresztények közül állítólag csak 30 »német« veszett oda. Ágyúgolyó törte össze a támadás vitéz kezdőjének, *Czobor* Ádámnak egyik lábát és ugyanaz a golyó ölte meg lovát. A hős azonban nem pusztult el sebében; a költő és hadvezér Zrínyi Miklós tanítványa, Érsekújvár megvételenek (1685. aug. 19.) szintén egyik hőse, hét esztendővel élte túl halála költött hírét s életét 1692-ben mint császári tábornok fejezte be.

¹⁾ *Mercy* tbnok szerint elesett. *Monum. Vaticana.* II. sor., II. 6. — ²⁾ *Buonvisi* tñbornok szerint (u.-o. 5. l.) 200, *Thököly* szerint 300, *Mercy* szerint 500.

Arad elfoglalói attól tartván, hogy a szomszéd török őrségek együttesen támadnak rájuk, mivel a megrongált helyet hamarosan meg sem erősíthették, s mivel a Debreczen felől jövő görög kereskedők hírül hozták, hogy Lipppa felől tatár támadást várhatnak magukra, fölégették Arad hidjait és palánkját s gazdag zsákmánnyal vonultak tovább. A temesvári törökök azt hitték, hogy most már rájuk kerül a sor; a külvárosokat tehát fölégették s a várba zárkóztak. Nándorfejejvárt pedig egyik divánt a másik után tartották. Deczember 14.-én már nemcsak a rendes zsoldot adták meg a katonáknak, hanem néhány tallérral is jutalmazták valameny-

Donatus Heiser
 Sacri Ro: Imp: aues
 de Heiser'sheim

Robert Adam

Leopold Ivan

Arad hősei 1685-ben.

nyit, hogy szívesebben menjenek Temesvárra, hova százanként, zászlóaljanként küldték őket. Erre szükség is volt, mert azt hírelték, hogy Csanád várából szintén kivonultak a törökök s a basákat főképp az aggasztotta, hogy »nem tanulhatják ki jól az aradi ellenség dolgát.«

Csak deczember 18.-án értesültek róla, hogy Aradot nem akarja állandóan megszállni a német s 21.-én már megnyugvással hallották, hogy midőn az aradi hadak egy része Szarvas felé tért vissza, a gyulaiak rájuk ütöttek, s egy részöket levágták, 200 társzekeröket pedig elfoglalták. Deczember 19.-e óta azonban útban volt már Bécs felé s 1686. január 5.-én meg is érkezett oda *Bassompierre* ezredes az Aradnál elvett 14

zászlóval s a szpáhik 3 pár dobjával, valamint Mercy tábornoknak a diadalról szóló tudósításával.

A török különben még az 1685. év végén meghagyta a jenei basának, hogy ne háborgassa a törökök hűségére visszatérni óhajtókat s egyúttal két basát küldött Aradra, hogy palánkját és hídját fölépítse; a következés azonban megmutatta, hogy föladatukat ezek csak tökéletlenül oldották meg¹⁾. Hiszen már Apafy maga is megindította az alkudozásokat I. Lipóttal, hogy elszakadjon a töröktől s 1685. nov. 4.-én visszakérte Erdély régi határait: Váradot, Jenőt, Világost és várát s Lippát a hozzájuk tartozó kastélyokkal, udvarházakkal és tartományokkal, Lugossal, Karánsebessel s azok jövedelmeivel és harminczadaival együtt²⁾. 1686. márcz. 16. is figyelmeztette bécsi követét a fejedelem, hogy Lippát visszakövetelje, mert azt Bethlen csak Homonnay nyugtalankodásai miatt engedte át a töröknek; s hogy Zarádnak és Aradnak egyes részeit behódolás nélkül, a többit pedig behódolás alapján bírja Erdély, melyet tehát kétségtelenül megilletnek ezek a részek. Ennek bizonyására az Approbata Constitutio egy példányát is felküldte Bécsbe³⁾. Június 28. a király csakugyan magára vállalta Erdély s kapcsolt részeinek védelmét s így Arad és Zarándvármegye közvetve ismét a magyar királyság kiegészítő része lett.

Tököly azonban, visszanyervén szabadságát, 1686. január 8. Várad alá indult, hogy Erdélyt s részeit továbbra is megtartsa a török szövetség számára; s hadait összegyűjtván, Jenő alatt állapodott meg. A jenei basa tíz év alatt sokat tett a bujdosók ügyében; melléjük 1677-ben egyelőre egyenesen őt nevezte ki szerdárnak a szultán⁴⁾; 1678. február 8.-án (*Farkas Fábián és Rokszini* személyében) követséget küldtek hozzá a bujdosók, mert azt hallották, hogy Jenőbe ünnepies követség jön ügyökben a szultántól⁵⁾; s mikor visszajött Budáról, hol helytartó volt, 1678. ápr. 9. Mező-Túrig 200 lovassal és a tisztekkal ment eléje Thököly⁶⁾. *Haszánt* és *Ozmánt* időközben *Mehemed* váltotta fel a jenei basaságban; közönyös azonban egyik sem maradhatott a bujdosók ügye iránt, mert éppen a jenei szandsákság nyúlt be keletfelé legmélyebben Erdély testébe. Thököly most is innen csapott be a Lipóttal szövetkezett Apafyra s márcz. 24.-én Tót-Váradjáról küldte hozzá Kölcsei Kende Gábert és Veréczei Báncsi Ádámot »a két hazának és abban az Isten dicsőségének előmozdítására tartozó dolgokban«, az egyesség előmozdítására szólítván föl Teleki Mihályt⁷⁾. A

¹⁾ Az ostrom történetére nézve l. *Thököly* naplói. Kiadta Thaly, II. 268., 287—305. *Istvánfy* folytatása, XXIX., 669. l. 26. *Buonvisi* és *Mercy* tudósításai, Monum. Vaticana, II. sor., II. 5—6. *Cserey* históriája, 155. Kétségkívül ide tartozik *Teleki* Mihály kelet nélkül való levele is. (*Tört. Tár*, 1888., 359. l.) V. ö. *Márki*, Arad felszabadulása a török iga alól. (Alföld, 1885., 282. sz.) — ²⁾ *Jakab*, Az utolsó Apafi, 218. l. — ³⁾ *Koncz* József közlései. *Tört. Tár*, 1886. 301—2. és 306. l. A *Béke*sm. tört. évk. XII, 135—144. másnap kelettel közli. *Alvinczy* Péter okmánytára, I. 9. — ⁴⁾ *Terma*, Thököly naplója, 104. — ⁵⁾ *U.-o.* 144—5. — ⁶⁾ *U.-o.* 175. — ⁷⁾ *Deák*, Thököly levelei, 178.

jenei basa azonban most már maga sem kereste az összetűzést; május 29.-én néhány embere érkezett Vajda-Hunyad alá s ezek erősen kérdegették, megegyezett-e már az erdélyi fejedelemmel?¹⁾ Mikor meghíúsult az erdélyi vállalat, már június közepén Lippára, majd Jenőre rendelte őt vissza a török vezérlet²⁾ s Jenőre Solymoson át³⁾ június elején meg is érkezett. Buda visszavétele (szept. 2.) után *Galga* tatár khánt téli szállásra Temesvárra rendelte, a nagyvezír, hadait pedig Lippa, Jenő, Lugos és Karánsebes vidékeire, hogy ő innen, a tatár khán pedig túloldalt vigyázzon Erdélyre⁴⁾.

Apafyval mindamellett csinján bántak. 1687. márcz. 29. *Mehemed* jenei vezérbasa egész illendően kérte, nyomozza ki és büntesse meg a sebesvári kapitány zászlaja alá tartozó ispáni és zámi latrokat, kik a jenő- és lippavidéki szegényeket fosztogatják s az üldözés elől Erdélybe menekülnek; ő szintén megbüntetné azokat a törököket, kik hasonlót tennének az erdélyiekkel; mert »a szegénység csendessége nem utolsó dispositio«⁵⁾. Pedig éppen akkortáiban történt, hogy Lippáról mintegy ezer szpáhi támadt a Szegedre élelmi szereket vívő magyarokra; 800 csanádi hajdú és több szerb azonban hirtelen megrohanta a pihenő csapatot s kétszázig valót vágott le belőle; a többi is csak futva menekülhetett⁶⁾. Május 8.-án *Ibrahim* basa, temesvári szerdár felpanaszolta, hogy számos erdélyi rontott Tót-Váradjára s azt felégetve, a lakosok javait zsákmányra bocsátották. S most úgy hallja, hogy Apafy nem adván elégtételt, ezek a latrok ismét Váradja ellen akartak menni. Végbeli tisztjei a hibásak, ha erről csakugyan nem értesítették Apafyt. »Ez nem jó dolog, nem is jó jel — jegyezte meg a szerdár; — a ki erről voltaképen gondolkodni tud, jó végre nem néz e dolog«⁷⁾. Csakugyan nem nézett. Károly lotharingiai herceg ekkor már elhatározta Erdély katonai megszállását s a németek oly biztosra vették a sikert, hogy idején akartak gondoskodni a városok benépesítéséről, őrséggel való megrakásáról. *Petrovics* Novák rácz kapitány a király szolgálatába 4892 ráczot hozván át a török határról, ezek lakásául Becskereket és Lippát kérte kijelölni; mit a töröktől nemrég visszafoglalt Szeged várparancsnoka, Nehem tábornok és Miksa bajor választófejedelem 1687. júl. 3. maga is ajánlott az udvarnak⁸⁾. Pedig a királynak 1687. okt. 27. meghódolt Erdély fő hadi kormányzója *Caraffa* csak a következő év tavaszán gondolt az Alsó-Maros visszahódítására. Veterani, Stahremberg és Piccolomini tábornokok kíséretében 1688. márcz. 26. indult Lippa ostromára⁹⁾. *Solymos* várát első felszólítására föladván a törökök, június 18.-án *Lippa* vívásához fogott. A várost már harmadnapra

1) *Deák*, 254. és 273. — 2) *Alvinczy* okmánytára, I. 193., 208. — 3) *Deák*, 275. —

4) *Baló* Mátyás levele 1686. szept. 23. *Törökm. Tört. Eml.* IX. 195. — 5) *U.-o.* IX. 230. — 6) *Böhm*, Délmagyarorsz. tört. I. 288. — 7) *Törökn. Tört. Eml.* IX. 247—8. — 8) *Hazánk* I. 271. — 9) *Pesty*, Szőrényi bánáság, II. 183.

elfoglalta, mire négy nap i lövöldöztetés után (június 24.) a vár is megnyitotta kapuit. A föltételek szerént meghagyta ugyan az őrség életét, de csak a nőket és gyermekeket engedte szabadon, ellenben 2000-nél több törököt vitt rabságra; a mellett 100,000 mázsa sót, 18 ágyút, mintegy százezer arany értékű ingóságot, szarvasmarhát, lovat stb. ejtettek zsákmánnyúl). Mivel Lugos is behódolt, Várad, Gyula és Jenő most már elszigetelten állt a keresztényektől köröskörül elfoglalt területen. Caraffa azonban sorsára hagyta Lippát s onnan egész erejével Nándorfejérvár alá indulván, csatlakozott Badeni Lajoshoz, ki most már ezt az igen nagy fontosságú várat is bevette. A bécsi kormány erre nem kevesebbet követelt a töröktől, mint azt, hogy Temesvárt, Aradot, Jenőt és Gyulát is ellenállás nélkül átadja neki; mert ezek az elszigetelt várak sokáig úgy sem tarthatják magukat²⁾.

Azonban csakhamar megfordúlt a hadi szerencse; 1690-ben már nemcsak Nándorfejérvárat, Nissát, Viddint és Szendrőt, hanem Lippát is visszavívta Köprili Musztafa nagyvezír s »a török nemzetnek nagy szívet szerzett a jöendő hadakozásokra«³⁾. A keresztények ugyan már a következő évben megkísérelték Lippa visszavételét, akkor azonban *Topal* (sánta) *Husszein* temesvári basa elverte őket a vár alól⁴⁾. Szeptemberben azonban *Veteraninak* ismét sikerült bevennie Lippát, de csak a Metternich-ezred két századát hagyhatta benne őrségül⁵⁾. Thököly sem lendíthetett a törökök egyre hanyatló ügyén. Hadaival Temesvár felől 1691. okt. 6. érkezett a régi Aradmegyébe, *Fellak* alá s másnap hallotta, hogy egy Lippáról kitört német századot főtisztjeikkel együtt levágtak a Várad alól jött kuruczok. 8.-án Thökölyék már egyesültek ezekkel a váradi kuruczokkal s ebéd után velök együtt szálltak a lippai pusztára, hol 10.-én a törökökhöz és tatárokhoz csatlakoztak. Velök együtt kalandoztak azután egy darabig Lippa környékén s 12.-én éjjel elfogtak több hajót, mely lisztet, bort és pálinkát szállított a németek számára. 14.-én Lippa közelében egyszer már át is keltek a Maroson, de megint visszavonultak és csak 16.-án indultak meg újra. 16.-án Világos és 17.-én Jenő alatt ütöttek tábort. 19.-én elfogták és agyonlőtték *Vitéz* Ferencz két szolgáját, kiknél sok lopott jószágot találtak, másnap pedig *Horváth* Ferencz emberei elfogták Sennyey Istvánt s *Hajdu* János kállai hadnagyot. 21.-én indultak Gyula felé, de egészen 31.-éig csak »a Gyula és Jenő között

¹⁾ *Horváth* (Magyarorsz. tört. VI. 198.) *Vico* után (De rebus gestis Antonii Caraffa, II. 339.). *Cserey* (Hist. 185.) május 19.-ét, *Beck* bázeli Hist. Lexicona (1743., IV. 764.) július 10.-ét mondja a capitulatio s *Pesty* (id. h. I. 101.) és *Fessler* (IX. 420.) május 19—23.-át az ostrom napjául. *Károly Gusztáv* bádeni örgróf már júl. 1. emlékezik (Tört. Tár, 1890., 731.) Lippa elfoglalásáról. — ²⁾ *Hammer-Purgstall*, III. 831. — ³⁾ *Cserey*, 208. — ⁴⁾ *Hammer-Purgstall*, Gesch. d. Osm. Reiches, III. 850. *Rasid* után. — ⁵⁾ *Pesty*, Szörényi bánóság, II. 187.

való pusztákon, ligeteken tekeregtek; bizony, igen sokat éheztek, koplaltak¹⁾. A zaklatott élet megölte útközben *Szegedy* Jánost és *Cserey* Györgyöt, a krónikaíró Mihálynak a bátyját. Milyen nélkülözésekkel kellett küzdeniök a ma oly áldott vidékeken, mutatja, hogy nov. 1. még annyi fát sem kaptak, hogy a nagy hidegben egy kis tüzet gyujtsanak. »Egy kis helyen volt valami bogácskóró; azt a földet — írja egy szemtanú²⁾ — a bogácstól szépen megtisztítók, egymás kezéből kapdostuk, még verekedés is volt felette; a ki abból kaphatott, abból raktunk valami jó tüzet.« Csak nov. 3. kelhettek át ismét a Maroson s 5.-én a nélkül mentek vissza Temesvárra, hogy a régi Arad megszerzésére csak a legkisebbet is tehették volna. Pedig a jenei basa a következő év őszén is külön agát küldött már a nagyvezírhez, segítséget sürgetve, még pedig olykép, hogy azt ne törökök, hanem jól fizetett kuruczok vigyék meg neki³⁾. Nov. 13. a fővezér csakugyan 5—600 lovast adott *Dsáfer* basa mellé, hogy élelmet vigyen be Temesvárba s Jenőbe és Thökölyt is csatlakozásra szólította fel⁴⁾. A jeneiek és gyulaiak azonban az év végén maguk mentek Temesvárra s onnan élelmi szereket és janicsárokat vittek be váraikba⁵⁾. 5—600 kurucz 1693. jan. 25. fölkerekedve, azonkívül is vitt élelmi szereket Gyulára; *Dsáfer* azonban olyan kenyeret adott velök, hogy azt a kutya sem ette meg. Jenőre nézve is megígérte, hogy két napi eleséggel látja el őket s lovaikat; semmit sem adott ugyan nekik, a kuruczok azonban így is megoldották feladatukat és azzal vígasztalódtak, hogy Jenő 4 hónapra el van látva élelemmel⁶⁾.

A portán már Anglia és Hollandia követe is támogatta a bécsi udvarnak Temesvár, Gyula és Jenő visszaadatása iránt tett kívánságát⁷⁾, melyről azonban hallani sem akart a szultán. *Musztafa* nagyvezír 1693. márcz. 6. ismét kötelezte Thökölyt, hogy a három vár megsegítésére küldött török had mellé 500 lovast adjon. »Bolondság minden dolga a vezérnek — jegyezte meg a váradi janicsár-aga. — Lehetetlen már az, — úgy elfogta az ellenség azt a földet.« Thököly a portán az erre már febr. 20. kijelölt *Sándor* Gáspárt tette a segélyhad vezérévé s ellátta a jenei basához szóló levéllel. *Sándor* Gáspár, gyaloghadait hátrahagyva, ápril 20.-a táján indult meg Temesvár alól. A földadat nem volt könnyű; mert *Veteranának* Váradon, F.-Bátoron, Papmezőn, Belényesen és Halmágyon több ezer gyalogos, Szegeden s a Tisza melléken jelentékeny nép s ezeken kívül 2000 rendes német katona állt szolgálatára, ha Lippán nem rendelkezett is többel 3—4 ágyúnál s néhány mozsárnál. A kurucz lovasok azonban átkeltek a Maros aradi révén, a meddig *Kovács* István gyalogos hadnagy is elkísérte. Egy napi pihenés után a gyulai pusztákra

¹⁾ *Thököly* naplói, I. 747—8. — ²⁾ *Almády* István naplója. U.-o., 749. — ³⁾ *Bay* Mihály naplója, u.-o. 464. — ⁴⁾ U.-o., 465. — ⁵⁾ U.-o., 542. — ⁶⁾ U.-o., 581—2., 595., 599., 665—7., 671. — ⁷⁾ U.-o., 589., 603.

érkezve¹⁾, föladatukat megoldották. *Kis Miska*, Thököly gyalogos hadnagya, benn maradt Jenő várában, hol ügyességével s vitézségével kiérdemelte a basa elősmerését.

Jenőből azonban csakhamar két lovas vágatott Temesvárra azzal a hírrrel, hogy *Veterani* már Jenő alá érkezett s hogy *Fál deák* és *Kis Balázs* csapatai viszont a Maros aradi révét szállották meg. *Heisler* 18 ágyút vitt magával a sáron és vizen keresztül; 4 német ezreddel s némi magyarsággal, összesen 8—900 főre becsült hadával május 15. szállta meg Boros-Jenő várát, minek hírére egy harmadnap kiszökött odabasi vitte meg a portára, hol jóval előbb, ápril 12.-én elterjedt Jenő bevételének áhíre. A vár falai már sokhelyütt dűledeztek, s a palánk, a melylyel helyenként pótolták, nem sokáig tarthatta vissza a keresztény sereget. »Nem nagy erősség, nem is annyi importantiájú hely.« Az átadás föltételei szerént az őrség sértetlenül, de dobszó és zászlók nélkül vonult ki a várból s mindenki csak annyit vihetett magával, a mennyit hátán elbír, az őrséget pedig 200 katona fedezete alatt küldte *Heisler* Temesvárra. A reiszeffendi június 8.-án már elkésve keresgélte a térképen Jenő nevét. Nándorfejérvárt június 4.-én értesültek a temesvári basa leveléből, hogy a törökök szabad elvonulás föltétele mellett föladván a várát, az őrség azóta már meg is érkezett Temesvárra; 12.-én pedig jelentkezett Thökölynél maga *Kis Miska* jenei gyaloghadnagy is, magával hozván az utolsó jenei basa levelét s azt a hírt, hogy vele együtt több jenei katona jött a bujdosó fejedelem szolgálatára. Másnap még szintén átszöktek hozzá egyes jenei hajdúk. Hú hadnagyát aug. 13. a gyalogság s *Kos Mihályt* a lovaság kapitányává nevezvén ki Thököly, felhatalmazta őket hadfogadásra²⁾.

S hiában lengett Jenő várfokán a német zászló, *Kis Miska* megint csak annak a várnak vidékén kezdte meg a toborzást. Fölhívására Thököly iránt csakhamar ismét hittel kötötték le magukat a jenei és fekete-bátori földönfutó hajdúk; és mikor *Kis Miskát* — talán akkor, mikor élelmet akart szállítani Gyula várába — egy *Mósi* nevű labancz hadnagy levágta, — a bátoriak és jeneiek *Dékánt* vagy *Szőcs Istvánt* kérték kapitányul s erősen fogadkoztak, hogy tavasszal fölkelnek Thököly mellett. Tavaszra kelve azonban, a Tisza és Maros mellett levő végházakból gondosan ügyeltek rájuk a császáriak s különösen Gyula megsegítését akarták gátolni³⁾.

Az 1694. év augusztusában és szeptemberében *Surmeli* Ali nagyvezír Péterváradot ostromolván, néhány »kontyos török«, egyebek közt egy aradi is át akart szökni a keresztényekhez, midőn okt. 1. a törökök a

¹⁾ *Thököly* naplója I. 599., 635., 646—650., 658., 666., 671., 700—3. II. 24—29., 49., 67., 82. — ²⁾ *U.-o.*, (kiadta Nagy Iván) 99—108., 143.; és (Thaly közlésében) I., 611., 623., 631., 647., 650. V. ö. *Angyal*, Thököly, II. 233—5. *Istvánfy* folytatója, XLIX. könyv, 635. l. — ³⁾ *Thököly naplója*, I. 134., 136., 155., 269.

sánczokból téli szállásra vonultak¹⁾. A nagyvezír 314 erszény pénzzel most Dsáfer rumili beglerbéget küldte Temesvár és Gyula őrségének megsegítésére; Dsáfer azonban Temesváron hagyta az egész őrséget, mert Arad és Lippa közt *Veterani* 12,000 emberrel őriztette a partokat s így a temesvári basán maradt az a feladat, hogy a télen majd Gyulát is megsegítse valamiképen²⁾.

Lippa ostroma 1695.

Télen át *Veterani* mind több és több élelmi és ostromszert halmozott össze Lippa várában, melyet tavasszal a Temesvár ellen való hadi működés alapjává akart tenni. Tervét el is fogadta a haditanács, a mozgósítással azonban annyira megkésett, hogy ezalatt kényelmesen megérkezett a harcias új szultán, *II. Musztafa* serege, mely most egyenesen Lippa ostromára indult, hogy gazdag fölszereléseit hatalmába kerítse. *Veterani* parancsot kapván, hogy Arad táján ügyekezzenek egyesülni *Frigyes Ágost fővezérrel*³⁾, a *Daun*-ezred élén álló gróf *A Toldo* tábornokot s

¹⁾ *Thököly* naplója, II. 5. 3. — ²⁾ *Hammer-Purgstall*, III. 866—7. — ³⁾ *Horváth*, VI. 231.

Daróczy András hajdú-kapitányt bízván meg Lippa védelmével, ő-maga Tótváradjától lefelé indulva, nem ugyan Aradnál, de Csanádnál átkelt a gondjaira bízott Maroson. A szultán — állítólag 150,000, helyesebben azonban alkalmasint csak 15,000 emberrel — *Topal Husszeint* küldte ellene. »Mivel — úgymond Cserey¹⁾ — különben is semmi erőssége nem vala Lippának, noha mind a németek, mind a magyarok ugyanolyan vitézül viselék magukat, hogy sok jancsár ott vesze miattuk, utoljára elfáradván, a török beomlék a várba s egy lábíg mind ott vágák le őket, Toldot pedig elfogták, ki azután szabadúla meg.« *Daróczyt* váltig kínálták újabb tisztségekkel a törökök, kik közül renegát korából sokan ismerték, nem hallgatott rájuk; súlyos sebeiben félholtan maradt az egyik bástyán, mire a törökök karóba húzták. Három óra alatt vége volt a rohamnak, mely újra török kézbe ejtette Lippát. 39 nagy ágyút, 5 mozsarat és sok más hadiszert s élelmet, különösen mintegy 40,000 köböl zabot foglaltak el a győzők²⁾. *Topal Husszeint* diarbekiri basasággal jutalmazta a szultán, ki most a tatár khánt is Lippa alá szőlította. *II. Musztafa* nem látván módot Lippa megtartásában, már szept. 8.-án megkezdte a híres vár falainak lebontását s hat nap alatt teljesen bevégezte romboló munkáját³⁾. Aradvármegye legnagyobb erősségének nyomait ma már csak hosszabb keresgélés után találja meg Lippa területén a kutató.

Hosszas küzdelmek után tehát a *mai Aradvármegyének egész területe visszakerült Magyarországhoz*. — A következő 1696. évben készült jegyzék szerint Aradvármegyében 30, Zarándban 50 portát írtak össze ugyanakkor, mikor az ellenség dúlásainak annyira ki nem tett Pozsonyban 394 és Vasban 396 portát vettek föl⁴⁾. A régi Aradnak a Maros balpartján levő részét az 1699. január 26. *Karloviczon* kötött béke még a török hatalmában hagyta; de kimondotta, hogy Lippát, valamint a délvidék több más várát (Karánsebest, Lugost, Csanádot, Becsét és Becskereket) le kell rontani s hogy a Maroson mind a két fél szabadon hajózhat⁵⁾. Sőt a tótváradjai kerülethez a Maros balpartján fekvő helyek is tartoztak⁶⁾ s így élt még az a remény, hogy Arad régi vármegyéjét egykor visszaállítják.

¹⁾ *Cserey* Hist. 240. — ²⁾ *U.-o.* 246. *Szaniszló* Zsigmond naplóí. Közli *Torma* Károly a Tört. Tárbán, 1890., 94. *Pethő* Gergely krónikájának folytatása. (Pozsony, 1742.), 40. *Pesty*, Szörényi bánt. 118. és 191. Lippa egyetlen ősmert ostromképét *Ricaut* »Neue eröffnete ottomanische Porte« (Augsburg, 1701., II. 723. 1.) után közlöm. — ³⁾ *Hammer-Purgstall*, III. 881. *Böhm*, I. 308—9. Lippa bevétele oly riadalmat keltett, hogy szept. 12. Debreczennek egész lakossága menekült s a várost a tolvajok kényére hagyta. *Szlács*, Debreczen tört. 690. — ⁴⁾ A Kis-Kúnság jegyzőkönyvéből. Tört. Tár (1868.), XIII. 225. — ⁵⁾ *Horváth*, VI. 239. *Katona*, Hist. Crit. XXXVI. 73. — ⁶⁾ Pozsoga, Szelcsova, Kápolnás, Fundáta, Czella, Batta, Labasincz, Szvinyovecz és Kelmák. (*Törökm. Tört. Eml.* IX. 333.)